

Заві́т [від івр. ברית (berit), букв. — союз, угода] — біблійне поняття, що первинно означало сакральний зв'язок (священний договір, угоду) між Богом і обраним Ним праведником, родиною або цілим народом. Термін дав назву двом головним частинам Біблії у християнській традиції — Старий Завіт і Новий Завіт.

Походження терміна

Вихідна етимологія терміна «ברית» у давньоєврейській мові (біблійному івриті) у тексті ТаНаХу — союз, угода, договір, що передбачає взаємні зобов'язання сторін. Притому давньоєврейський текст свідчить про розуміння такої угоди радше як юридичного поняття. Подібний союз могли укласти між державою і народом (див. 1 Царів 5:26), царем і його підданими (2 Сам. 5:3), воєначальником і солдатами (2 Царів 11:4), чоловіком і жінкою (Єзек. 16:8) та ін.; священну — між Богом (Ягве) і людиною, праведником (Адамом, Ноєм, Авраамом, Мойсеєм). Уперше термін «ברית» вжито в Книзі Буття в контексті угоди Бога з Ноєм (Бут. 6:18), хоча Божі обітниці (напр. Адаму і Єві) вже були присутні.

За панівною у мовознавстві версією, давньоєврейський термін «ברית» походить від кореня ב-ר-ה, пов'язаного з дієсловом «розрізати». У давньосхідних культурах (месопотамських та ханаанських) укладання договору часто супроводжувало ритуальне розрізання жертвовної тварини (тварин), між частинами якої проходили учасники угоди, напр., завіт з Авраамом (Бут. 15:9–18). Це символізувало, що порушник зазнає долі, подібної до розрізаної тварини, жертва і кров ставали гарантією вірності. У подальшій біблійній традиції символізм угоди розвинувся в бік щоглибшої сакральності: Синайський завіт скріплено кров'ю (Вих. 24:8) — це стало новим етапом Божого плану спасіння, а на думку християн — прообразом жертвенної крові Христа. Також біблійні завіти підкреслюють традиційну давньосхідну ідею кровного єднання царя і того, кому даровано завіт, напр., завіт Бога і Давида підкреслює батьківсько-синівські відносини. Понад те, такий союз подекуди потрактовано як шлюбний, що передбачає подружню вірність (Осія 2). Проте суттєва відмінність давньоєврейських завітів полягає в тому, що у Біблії закон дає Бог, а не цар; метою є священне, а не лише соціальний порядок; акцентовано моральну відповідальність сторін, а не політичний зиск.

Більшість біблійних завітів мають безумовний характер відносно людей, коли Бог бере зобов'язання на Себе (напр., завіт із Ноєм — обіцянка Бога більше не знищувати людей потопом, незалежно від їхніх дій). Однак є й угоди обіцяні, що вимагають виконання людиною певних умов, як-от закону (напр., Синайський завіт з Мойсеєм).

Термін «новий завіт» («беріт хадаша», івр. ברית חדשה) уперше трапляється у Книзі пророка Єремії (Єр. 31:31–34) у контексті майбутнього оновлення стосунків між Богом і народом, що християнське богослов'я потрактувало у світлі месіанської (див. Месіанство) есхатології та концепції Царства Божого.

У перекладах

У Септуагінті для перекладу давньоєврейського терміна вжито грецьке слово «діатéке» (грец. *διαθήκη*), що також означає союз або угоду в юридичному сенсі. Проте в грецькій мові основне значення слова — заповіт (остання воля, письмовий чи усний наказ, що містить розпорядження особи в разі її смерті). Дослідники звертають увагу, що семантична нетотожність термінів є наслідком свідомого переносу значення в іншомовному богословському і юридичному контексті, а не логічною помилкою.

Латинський переклад Біблії Вульгата маркує ці два смисли різними поняттями: «федус» (лат. *foedus*) або «пактус» (лат. *pactus*) використовують на позначення союзу, угоди, тоді як «тестаментум» (лат. *testamentum*) — заповіту, останньої волі. Так, у перекладі канону Нового Завіту вжито термін «Новум Тестаментум» (*Novum Testamentum*) — увиразнення того, що слова Ісуса Христа про євхаристію є Його останнім наказом учням перед смертю. Відтак «Новий Союз» став для західних християн радше «Новим Заповітом», заповіддю Спасителя. Така семантика поширилася відтоді у європейських перекладах національними мовами, зокрема українською (частина українських перекладів подає варіант «Новий Заповіт»).

Утім значення івр. בְּרִית (*berit*) саме як союзу, угоди між Богом і Його народом у текстах Святого Письма є панівним (трапляється бл. 300 разів). У сенсі останньої волі термін хоч і вживаний (Гал 3:15; Євр. 9:16–17), але значно рідше. Тому для християн східного чину назагал, зокрема й українськомовних перекладів Біблії, поняття «завіт» є точнішим відповідником — як грецькому терміну, так і давньоєврейському. Натомість слово «заповіт» в українській мові ніколи не мало значення «союзу» чи «угоди». Звужувати зміст Святого Письма винятково до викладу «останньої волі» — неадекватне сакральному змісту Біблії. Прикметно, що слово «завіт» вживають більшість перекладачів Святого Письма: П. Куліш, І. Пулюй, І. Нечуй-Левицький, П. Житецький, О. Бачинський, І. Хоменко, Філарет (Денисенко), Рафаїл Турконяк. Утім у сучасній українській мові терміни «завіт» і «заповіт» часто вживаються паралельно, їх застосування є предметом фахових дискусій.

У християнській традиції

Під впливом юдаїзму християнська традиція вбачає у Старому Завіті переказ про кілька священних угод між Богом і людьми, що були укладені, але через переступ і гріхи людей тимчасово розірвані. Дослідники Біблії висловлюють різні думки щодо кількості завітів між Богом і народом або окремими людьми (принаймні, від одного до дванадцяти), однак натеper переважна більшість християнських біблеїстів вирізняє такі:

- 1) із Адамом і Євою (Бут. 1:28–31; 2:16–17), але скоєння первородного гріха мало наслідком вигнання людей з Едемського саду;
- 2) з Ноєм і його синами, врятованими від Всесвітнього потопу (Бут. 6:18; 9:9–17);
- 3) з Авраамом (Бут. 12:1–3; 15:18; 17:2–14);

- 4) з Мойсеєм на г. Синай (Вих. 20:1–17), якому Бог зіслав 10 заповідей (див. Декалог) та тлумачення законів богообраного народу (Вих. 21–23);
- 5) з домом царя Давида (2 Сам. 7; 23:5);
- 6) т. з. Завіт про землю Ізраїльську, Палестинський завіт — між Богом і храмовою громадою після Вавилонського полону (Втор. 29:1–30:20).

Відповідно, назва «Новий Завіт» означила новий (сьомий) священний союз — між Богом і всіма людьми (а не тільки народом Ізраїлю), який, за християнським вченням, завершує (виконує) попередній завіт (передусім Мойсея з Ягве) і досягає абсолютної повноти через особу й хресну жертву Ісуса Христа (див., напр., 2 Кор. 3:6–14). Сутність цього завіту викладена Ісусом у Нагірній проповіді.

Згідно з Євангелієм від Луки, Ісус використовує вислів «Новий Завіт у Моїй крові, яка за вас проливається» під час звертання до учнів на Таємній вечері (Лук. 22:20). А вже у фрагменті Послання до євреїв (Євр. 9:15–17) термін «завіт» демонструє подвійне значення: спочатку як завіт, а затим як заповіт, що вказує на два рівні семантики і включає як ідею угоди, так і заповіту у християнському вжитку. Христос не просто залишає заповіт, Він водночас є й Заповідачем, і Жертвою, і Посередником, і Спасителем, що значно розширює початкову семантику поняття «діатеке» (як відповідника івр. בְּרִית) в контексті Нового Завіту.

Термін «новий завіт» використовували в християнській писемності 1–2 ст. для позначення нової моралі, яку в апологетичній літературі 2 ст. протиставляли язичництву та юдаїзму. Через нього переосмислювали юдейську релігійну спадщину, однак спершу не вживали щодо книг. Першими, хто послідовно використовував це словосполучення для означення збірки з Євангелій, Дій апостолів і Послань, були Тертулліан (саме він латинізував термін як *Novum Testamentum*), Климент Александрійський, а згодом Оріген. Від 4 ст. назву вживали як єдину для корпусу ранньохристиянських книг Біблії (див. у ст. Новий Завіт).

Додатково

* Триває наукова дискусія щодо того, чому єврейські перекладачі Септуагінти обрали при перекладі саме поняття «діатеке», яке в грецькому правовому вжитку означає «заповіт», тобто акт волевиявлення, чинний після смерті замість «синтеке» (грец. *συνθήκη* — договір, рівноправна угода). Вказують на те, що «діатеке» позначає радше односторонній акт волі. Тим підкреслено, що завіт між Богом і людьми — це Боже волевиявлення, одностороння ініціатива Бога, що вимагає (чекає) відповіді від людини.

*Протиставленню «старого» й «нового» завіту (закону) присвячена, зокрема, найдавніша пам'ятка оригінальної літератури Давньої Русі «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона.

*Видимими знаками завітів у Біблії, що підтверджують угоду між Богом і людиною, були: у разі Ноя — веселка (Бут. 9:12–17), Авраама — обрізання

(Бут. 17:10–14), Мойсея — скрижалі із заповідями (Вих. 31:18) та Ковчег Завіту (Вих. 25:10–22), Давида — престол (2 Сам. 7:16), Ісуса Христа — чаша з вином (Лука 22:20; Марк 14:24) і хрест.

*Біблеїстика вирізняє також пророчі завіти в Біблії (зазвичай збазовані на умові покаяння) — проголошені через пророків особливі обітниці, які часто переосмислюють попередні угоди та відкривають нові обшири Божого плану, містять месіанську перспективу. Наприклад: обіцянка Єремії нового типу завіту (Єр. 31:31–34), що християнська традиція пов’язує з жертвою Христа (Євр. 8:8–12); обіцянка Єзекіїлю духовного відродження Ізраїлю (Єзек. 36:26–28) як оновлення Синайського завіту; пророцтво Даниїлу про час приходу Месії (Дан. 9:24–27), а Ісаї — про спасіння усіх народів (Іс. 42:6, 49:8, 54:10, 55:3).

*В ісламі відповідником терміна є поняття «ахд» (араб. العهد — завіт, угода, обітниця) — завіт людства з Аллахом, що передбачає визнання Єдиного Бога та служіння Йому, а також покладає на людей зобов’язання одне перед одним (Коран 2:27, 9:4, 17:34 та ін.). Часом мусульманські богослови тлумачать ахд як восьмий і останній завіт між Богом і людьми.

Джерело

Біблія. Сучасний переклад з давньоєврейської та давньогрецької мов. 2-ге вид. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2023. 1366 с.

Література

1. Геллей Г. Біблійний довідник Геллея / Пер. з англ. Торонто : Всесвітня християнська місія, 1991. 858 с.
2. Freedman D. N., Myers A. C., Beck A. B. Eerdmans dictionary of the Bible. Michigan : Wm. B. Eerdmans, 2000. 456 p.
3. Головащенко С. І. Біблієзнавство. Вступний курс. Київ : Либідь, 2001. 496 с.
4. Burkett D. An Introduction to the New Testament and the Origins of Christianity. New York : Cambridge University Press, 2002. 618 p.
5. Барщевський Т. Вступ до біблійних наук. Львів : Свічадо, 2006. 304 с.
6. Powell M. A. Introducing the New Testament : A Historical, Literary, and Theological Survey. Michigan : Baker Academic, 2009. 560 p.
7. Alkier S. Neues Testament. Stuttgart : UTB, 2010. 325 p.
8. Pilhofer P. Das Neue Testament und seine Welt. Eine Einführung. Tübingen : UTB, 2010. 486 p.
9. Ehrman B. D. The New Testament: A Historical Introduction to Early Christian Writings. 5th ed. Oxford : Oxford University Press, 2011. 608 p.
10. Dorn K. Basiswissen Bibel : Das Neue Testament. Paderborn : UTB, 2015. 260 p.